

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในศตวรรษที่ 21

Learning Management According to Buddhist Method in 21st Century

พระศักดิ์ดา อคฺคปญฺโญ¹ พระณรงค์ ฐานวุฑฺโฒ² พระมหาสายัณห์ ฐานุตฺตโม³ ชวาล ศิริวัฒน์⁴ และสุรชัย แก้วคุณ⁵

Phra Sakda Akkapanayo, Phra Narong Thanavuddho,

Phramaha Sayan Thanutthamo, Chawal Siriwith, and

Surachai Kaewkoon

(sakda.ngan@mcu.ac.th, Narong_srakaew@hotmail.com)

Received: December 24, 2020

Revised: January 04, 2020

Accepted: February 25, 2020

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในศตวรรษที่ 21 มีผลการค้นคว้าสำคัญ คือ การสอนโดยครูจะต้องทำให้เด็กที่จะรักครูตลอดชีวิต และมีเป้าหมายในการสอนที่จะทำให้เด็กมีทักษะชีวิตและทักษะด้านไอทีเป็นการเรียนรู้ได้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง เป็นสิ่งใหม่ที่ยังอยู่ในกระบวนการทดลอง สิ่งใหม่ที่นำมาปรับปรุงใหม่ทดลองใช้และเผยแพร่ นวัตกรรมทางด้านการเรียนการสอนแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ นวัตกรรมประเภทผลิตภัณฑ์หรือสิ่งประดิษฐ์และนวัตกรรมประเภทรูปแบบ เทคนิค และวิธีการสอน นอกจากนี้ยังมีนวัตกรรมประเภทเสริมสร้างคุณลักษณะของผู้เรียนด้านจิตพิสัย ได้แก่ ความมีวินัย ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความมีน้ำใจ การบริโภคด้วยปัญญาในวิถีไทย โดยครูต้องสอดแทรกเพื่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย ทักษะด้านการเรียนรู้และคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ใช้สื่อที่หลากหลายในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ และสาระสำคัญในการดำรงชีวิตและการทำงานโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การพัฒนานวัตกรรมการเรียนการสอน เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสู่ความเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุขตามศักยภาพของผู้เรียนยุคใหม่ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ตลอดจนการส่งเสริมการ

¹ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

² ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³ ครูพระสอนศีลธรรมโรงเรียนวัดพิบูลทอง จังหวัดสิงห์บุรี

⁴ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵ กองบัญชาการตำรวจนครบาล ปฏิบัติหน้าที่กองกำกับการควบคุมฝูงชน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่นักเรียน รวมถึงการปลูกฝังประชาธิปไตยในโรงเรียนด้วยจึงเป็นแนวทางสำคัญเพื่อสร้างจิตสำนึกให้เด็กและเยาวชนยุคใหม่ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในด้านความรู้ ทักษะ ให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสงบสุขและเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติสืบต่อไป

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้, การเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์, ศตวรรษที่ 21

Abstract

This article had the objective to analyze learning management according to Buddhist method in the 21st century. The results had found that teaching by teachers must be take children love us for life and with the goal of teaching. To make children have life for skills on IT and self-learning continuously. It was something new that still in the process of being tried new things that have been revamped, tried and released Innovative teaching and learning was divided into 2 types which were Innovations in product categories then inventions and innovation in the form of techniques and teaching methods. In addition, there were innovations that enhance the characteristics of the learners in the mental range, including discipline, honesty, responsibility, generosity, and wisdom consumption in Thai flock ways which the teachers must have insert for life in the 21st century. It consists of learning skills and new inventions by using a variety of media to organize the learning process. The essence of life and work, using Buddhist principles development of teaching and learning innovation to be guideline for being good, smart and happiness according to the potential of the new learners in terms of physical, mental, emotional, social and intellectual as well as promoting the cultivation of morals ethics for students Including the instilling of democracy in schools an important way to raise awareness for young people to be aware of various changes in knowledge, skills, then be able to live together in society with peaceful and progressive of the nation and so on.

Keywords: Learning Management, Buddhist Learning, The 21st Century

บทนำ

การพัฒนาของสังคมโลกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย โดยเฉพาะโลกในศตวรรษที่ 21 เป็นโลกแห่งโลกาภิวัตน์ วิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าในทุก ๆ มิติเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรงซึ่งจะมีความแตกต่างจากศตวรรษที่ 19 และ 20 อย่างสิ้นเชิง เศรษฐกิจอุตสาหกรรมในอดีตได้ ถูกแทนที่ด้วยเศรษฐกิจและบริการที่ขับเคลื่อนด้วยข้อมูล ความรู้และนวัตกรรม ไม่ว่าจะหันไปทางใด ก็ จะเห็นการนำเทคโนโลยีไปใช้ในการเพิ่มผลผลิต แทนการใช้แรงงานแบบเดิม จากสถานการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่า คนที่จะประสบความสำเร็จได้ จะต้องมีความทักษะในการเผชิญกับโลกที่ซับซ้อนมากขึ้น (วสันต์ สว่างศรีงาม, 2556) สิ่งที่จะเป็น เครื่องมือหรือแนวทางที่จะช่วยคนประสบความสำเร็จก็คือ การศึกษา ด้วยเหตุนี้ จึงนำสู่การ สร้างกรอบความคิดของการศึกษาเพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาด้านเทคโนโลยี และภาพการศึกษา ตามแนวทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความคิดใหม่ด้านการศึกษา เพื่อให้เหมาะสมกับโลก ศตวรรษที่ 21 โดยเนื้อหาสาระกรอบความคิดนี้ ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้มีทักษะที่แห่งศตวรรษที่ 21 ซึ่งประกอบด้วยทักษะชีวิตและการทำงาน ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม และทักษะด้าน สารสนเทศ สื่อและเทคโนโลยี

สังคมไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ มุ่งเน้นให้ศาสนิกชนปฏิบัติตนใน แนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสม ทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยการนำหลักธรรมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเรื่อยมาตั้งแต่อดีตกาล อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน สังคมไทยก้าวเข้าสู่ยุคศตวรรษที่ 21 ที่เต็มไปด้วยสื่อ เทคโนโลยี และการสื่อสารที่มีความ ทันสมัย สะดวก รวดเร็ว ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อาทิ การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน การ แกร่งแย่งแข่งขัน การทะเลาะวิวาท การขาดระเบียบวินัย การขาดความรับผิดชอบ ฯลฯ เพื่อ สนองความต้องการของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้ทำให้เด็กและเยาวชนได้เห็นแบบอย่างที่ไม่เหมาะสม อันเนื่องมาจากการขาดภูมิคุ้มกันในการเลือกรับวัฒนธรรมที่ดี ก่อให้เกิดคุณธรรมจริยธรรมของ คนไทยลดลง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550)

นอกจากนี้แนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2539) ได้กล่าวถึงการ พัฒนามนุษย์ไว้ว่า จะต้องพัฒนาให้ครบพร้อมกัน 3 ด้านคือ พุทธิกรรม จิตใจ และปัญญา ทั้ง 3 ด้านเป็นการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยส่งผลต่อกันและต้องพัฒนาไป

ด้วยกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ 1) พฤติกรรม สำหรับพฤติกรรมที่ดั่งาม เช่น ความมีวินัยไม่เบียดเบียน การประกอบสัมมาอาชีพการรู้จักประมาณ เป็นต้น เป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญาองงาม 2) จิตใจ สำหรับจิตใจเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นตัวชี้นำพฤติกรรม สภาพจิตที่พอใจมีความสุขทำให้พฤติกรรมความมั่นคง มีปัญญาที่จะได้ผลต้องอาศัยสภาพจิตที่พอเหมาะ 3) ปัญญา เป็นตัวแก้ปัญหาเป็นตัวจัดปรับพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี เป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและสันติสุข ต้องพัฒนาควบคู่และอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ เช่น ชักนำผู้เรียนให้รู้จักคิดถามคิดตอบในเรื่องที่ว่าคืออะไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร เพื่ออะไร เป็นต้น และพฤติกรรมที่ผู้เรียนประพฤติปฏิบัติหรือสอนให้ทำ ควรเป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจเหตุผลคุณค่าหรือประโยชน์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการพัฒนาปัญญาแล้วจะทำให้เกิดความพอใจ เต็มใจ ตั้งใจทำ เกิดผลดีทางใจซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นยังยืนมั่นคงด้วย

การบูรณาการการศึกษาตามนัยพระพุทธศาสนา

การบูรณาการตามนัยแห่งพุทธธรรม หมายถึง ระบบและกระบวนการของชีวิตซึ่งครอบคลุมหลักการพัฒนามนุษย์ที่ว่าด้วยไตรสิกขาและหลักธรรมสำคัญที่จะเป็นแนวปฏิบัติสู่ความเป็นคนเก่ง คนดี มีอิสรภาพ ส่วนบูรณาการทางการศึกษาตามนัยพุทธธรรมได้สรุปความคิดรวบยอดไว้เป็นแนวทางสำหรับการจัดระบบ หลักการ กระบวนการ และปัจจัยสนับสนุนการศึกษา โดยการใช้ชีวิต ดำเนินวิถีชีวิตและการพัฒนาชีวิตที่ดีเป็นโจทย์หลัก จึงครอบคลุมทุกมิติ ทุกแก่นสาระ ทุกพื้นฐานของสังคม การบูรณาการทางการศึกษาจะเป็นการจัดองค์ประกอบกลมกลืนให้ได้สัดส่วน สมดุลและเชื่อมโยง จึงมีลักษณะที่เป็นองค์รวม หล่อหลอมเกิดประโยชน์ นำไปสู่การพัฒนา เป็นความเต็มในทุกมิติ ได้แก่ เต็มศักยภาพผู้เรียน พัฒนาทั้งกาย จิต ผลการศึกษาตอบสนองการพัฒนาชีวิตตามวิถีทางที่ดี ถูกต้อง กลมกลืนกับความเป็นจริงของชีวิตและสังคม

การศึกษามีหน้าที่สร้างสรรค์ทั้งสองด้านไปพร้อมกัน คือ การพัฒนาชีวิตบุคคลให้ถึงความสมบูรณ์และสร้างสรรค์อารยธรรมที่ส่งเสริมให้ระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งเจริญองงามไปในวิถีทางที่เกื้อกูลกันยิ่งขึ้น การศึกษาที่แท้คือ การพัฒนาชีวิตบุคคลให้สมบูรณ์พร้อมไปด้วยกันกับการสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืน นักการศึกษาที่ยึดมั่นในหลักของพระพุทธศาสนาก็พยายามพิจารณาตรวจสอบปัญหาต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด ใช้หลักศาสนานำมาประยุกต์ใช้กับ

การศึกษา โดยได้นำเอาหลักการของพระพุทธศาสนามาเป็นพื้นฐานในด้านการเรียนการสอน และการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาแบบกัลยาณมิตรระหว่างครูกับศิษย์ ซึ่งในปัจจุบันครูกับศิษย์มีความปฏิสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ห่างกันมาก ครูทำหน้าที่เพียงบรรยาย (สิปปทายก) แล้วก็จบออกไป โอกาสที่ครูและศิษย์จะมีปฏิสัมพันธ์ทางความรู้ก็ไม่มี ซึ่งแตกต่างกับการศึกษาสมัยก่อนแบบตะวันออก เช่น การเรียนแพทย์ แพทย์ที่มีชื่อเสียง เช่น หมอชีวกโกมารภัจจ์ ไปเรียนที่เมืองตักสิลา หลักสูตร 14 ปี ต้องเรียนวิชาการแพทย์ 7 ปีอยู่ปรณนิบัติรับใช้ อาจารย์อีก 7 ปี ได้รับการถ่ายทอดความรู้ความประทับใจในจรรยาบรรณต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการแพทย์ รวมทั้งศีลธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาด้วย นี่คือการสอนแบบตะวันออกและเป็นระบบที่ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาจนถึงทุกวันนี้ แต่ในปัจจุบัน ระบบกัลยาณมิตรได้พังทลายแล้ว เพราะแนวคิดและค่านิยมแบบตะวันตก และการศึกษาสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทโดยเน้นปรัชญาการศึกษาตามรูปแบบทางตะวันตกมากเกินไป โดยไม่คำนึงถึงวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคมไทย

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์

กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ เป็นขั้นตอนการจัดกิจกรรมของครูที่มุ่งเน้นกระตุ้นให้ผู้เรียนได้สัมผัส รับรู้ และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จากการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชั้นเรียน เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสู่ความเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข เติบโตตามศักยภาพของผู้เรียนยุคใหม่ ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา สอดคล้องกับหลักการภาวนา 4 (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547) อันประกอบด้วย พัฒนาการทางด้านกาย (กายภาวนา) พัฒนาการทางจิต (จิตภาวนา) พัฒนาการทางด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) พัฒนาการทางด้านสังคม (ศีลภาวนา) อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตตามวิถีทางที่ดี สอดคล้องกับความเป็นจริงในการดำเนินชีวิตของผู้เรียนในอนาคต โดยที่กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ มีนักวิชาการได้เสนอไว้มากมาย เช่น (สิริวรรณ ศรีพหล, 2552) ได้เสนอ การจัดการเรียนรู้แบบเบญจขันธ์ที่เป็นการนำเอาหลักธรรมเรื่องขันธ์ 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มาประยุกต์ใช้ในการสอน เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2550) ได้เสนอ กระบวนการพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขานั้นจึงมีหลักการใหญ่ ๆ 3 ประการ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะเรียกว่าอภิสีลสิกขา (เรียกว่า สีล)

ขั้นที่ 2 การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพของจิต เรียกว่า อภิจิตตสิกขา (เรียกว่า สมาธิ)

ขั้นที่ 3 การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่าอภิปญญาสิกขา (เรียกว่า ปัญญา)

สอดคล้องกับแนวคิดของ สุมณ อมรวิวัฒน์ (2513) ซึ่งได้ให้แนวของการจัดการเรียนรู้ แบบไตรสิกขาว่า เป็นการสอนที่ประกอบด้วยขั้นตอนในการศึกษา 3 ขั้น ได้แก่

ขั้นที่ 1 สีล เป็นการควบคุมให้ผู้เรียนอยู่ในระเบียบวินัยทั้งทางกาย และวาจาให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ พร้อมทั้งจะเรียน

ขั้นที่ 2 สมาธิ เป็นการให้ผู้เรียนรวบรวมจิตใจ ความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ผู้เรียนตัดสิ่งรบกวนอื่น ๆ ออกจากความคิดและจิตใจ

ขั้นที่ 3 ปัญญา เป็นขั้นที่ผู้เรียนใช้สมาธิ การมีจิตแน่วแน่ ทำความเข้าใจปัญหา แก้ไขปัญหาจนเกิดความรู้แจ้ง เข้าใจ แก้ปัญหาได้ เกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญาญาณขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามเป็นจริง

หลักการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์กล่าวได้ตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 พระพุทธศาสนามองมนุษย์ทั้งในฐานะที่เป็นเอกัตบุคคล (Individual) และในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น (กัลยาณมิตร) ตามหลักพระพุทธศาสนา บุคคลแต่ละคนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น หลักดังกล่าวนี้แสดงว่า การเรียนรู้ที่ได้ผลเกิดจากการที่ผู้สอนรู้จักนักเรียนแต่ละคน ทั้งทางด้านบุคลิกลักษณะนิสัย อุปนิสัย ความรู้สึกนึกคิด ความถนัด และผู้สอนต้องมุ่งจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนานักเรียนแต่ละคนให้เต็มตามความสามารถของเขา

ขั้นตอนที่ 2 มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ หรือ เวไนยบุคคล สามารถได้รับการสั่งสอน ฝึกฝนและอบรมบ่มนิสัยได้ ในการฝึกฝนของบรรดาบุคคลทั้งหลายนั้น เมื่อคำนึงถึงผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้พระพุทธศาสนา มองมนุษย์ทั้งเพศชายและเพศหญิงว่าสามารถพัฒนาได้ เช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุรุษเป็นบัณฑิตในทุกสถานก็หาไม่ สตรีมีปัญญาเห็นใน การณนั้น ๆ ก็เป็นบัณฑิต (ขุ.ชา.(ไทย) 27/22/288)

ขั้นตอนที่ 3 มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญามาแต่กำเนิด (สชาติปัญญา) และแม้ว่า มนุษย์จะมีความแตกต่างกัน ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญา) กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญานั้น เน้นการฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องยาวนาน แม้กระนั้น มนุษย์ก็เรียนรู้ได้ไม่เท่ากัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล ดังพระคาถาใน วิสุทธิมรรค มหาภูทิกว่า “เหล่าสัตว์มีธูลีในดวงตาน้อยก็มี มีธูลีในดวงตามากก็มี มีอินทรีย์ล้าก็มี มีอินทรีย์ อ่อนก็มี มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ยากก็มี ตระหนักถึงภัยปรโลกก็มี” อีก ตัวอย่างหนึ่งคือ การจัดบุคคล 4 จำพวกในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (อง จตุกก. (ไทย) 21/133/202) จำแนกความสามารถของการเรียนรู้ไว้ดังนี้ 1) อุกมฤตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมเพียง ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง 2) วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น 3) เนยยะ ผู้พอจะแนะนำได้ คือ ต้องพรั้งสอนบ่อย ๆ และ 4) ปทปรมะ ผู้มีดบอดอย่างยิ่ง คนกลุ่มนี้ได้ฟัง ความต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่ไม่สามารถรับรู้ธรรมได้ในชาตินี้ แม้จะสอนอย่างไรก็ตาม

ขั้นตอนที่ 4 พระพุทธศาสนานิยามหลักการเรียนรู้ของมนุษย์ว่า เกิดขึ้นในวิถีชีวิต มีลักษณะเป็นองค์รวมของ รูป (กายภาพ: กาย-วาจา) กับนาม (จิตภาวะ) ซึ่งเป็นการเรียนรู้ไป ตามความเจริญเติบโต (พัฒนาการ) ของชีวิต

ขั้นตอนที่ 5 การเรียนรู้ของมนุษย์มีแกนหลัก 3 แกน คือ 1) การฝึกฝนตนเองเรื่อง ศีล (Self-training in Morality) 2) การฝึกฝนตนเองเรื่องสมาธิ (Self-training in Mentality or Concentration) และ 3) การฝึกฝนตนเองเรื่องปัญญา (Self-training in Wisdom) หลักการเรียนรู้ข้างต้น มีลักษณะเป็นหลักและแนวปฏิบัติที่บูรณาการพัฒนามนุษย์ใน พระไตรปิฎก เรียกว่า ไตรสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตของมนุษย์ ให้สามารถ ค้นพบและควบคุมตนเอง เรียนรู้และพัฒนาตนเองโดยใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และเกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ตามหลักการศึกษา 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ขั้นตอนที่ 6 การพัฒนาปัญญา จุดหมายของการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การเกิดปัญญา ซึ่งต้องพัฒนาโดยการแสวงหาความรู้ (สุตมยปัญญา) การฝึกฝนคัมภีร์ (จินตมยปัญญา) และการฝึกฝนตนเอง (ภาวนามยปัญญา) โดยทั่วไปนักการศึกษาที่นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน มักจะเรียงลำดับการเรียนรู้โดยเริ่มต้นจากการแสวงหาความรู้ด้วยการฟัง การรับเอาจากผู้อื่นก่อน แล้วจึงนำมาคิด ปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้ แท้จริงแล้วกระบวนการพัฒนาปัญญา อาจเกิดขึ้นตามลำดับดังกล่าวก็ได้ หรือเกิดขึ้นจา จินตมยปัญญาก่อน คือ คัมภีร์เอง แล้วจึงแสวงหาความรู้เพิ่มเติมนำมาตรัสกรอง ปฏิบัติจนเกิดปัญญาขึ้น บางครั้ง ผู้ที่มีระบบสติปัญญาสูงอาจเริ่มต้นที่การทดลองปฏิบัติ คือ ภาวนามยปัญญา แล้วคิดค้นหาเหตุผลด้วยตนเอง แสวงหาความรู้เพิ่มเติม จนเกิดปัญญารู้แจ้ง ก็เป็นไปได้

จากขั้นตอนการเรียนรู้ทั้ง 6 ขั้นตอน ดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่าการเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสตร์เป็นไปเพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ และปัญญา เน้นวิธีการเรียนรู้ การค้นพบด้วยตนเอง การประเมินตนเองและปรับปรุงแก้ไขผลแห่งการปฏิบัตินั้นเป็นนิจ โดยมีครูเป็นกัลยาณมิตรคอยชี้แนะแนวทาง ช่วยสร้างบรรยากาศทางวิชาการเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเป็นเลิศด้านร่างกาย จิตใจ และปัญญาในศตวรรษที่ 21

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในศตวรรษที่ 21

การศึกษาในศตวรรษที่ 21 ครูจะต้องปรับแนวการสอน โดยครูจะต้องมีเป้าหมายในการสอนที่จะทำให้เด็กมีทักษะชีวิตและทักษะด้านไอทีซึ่งในขณะนี้ ไม่ได้หมายความว่าใช้คอมพิวเตอร์เป็น แต่หมายถึงการที่เด็กรู้ว่าอยากรู้อะไร ก็จะหาตามหาข้อมูลเหล่านั้นได้ที่ไหน และเมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว เด็กจะต้องวิเคราะห์ได้ว่า ข้อมูลเหล่านั้นมีความน่าเชื่อถือเพียงใดและสามารถเปลี่ยนข้อมูลเป็นความรู้ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะต้องเกิดจากการฝึกฝน ครูจะให้เด็กมีโอกาสทดลองด้วยตนเองการเลียนแบบพลิกกลับการเรียนรู้แนวใหม่ที่ฝึกดำรการสอนแบบเดิม ๆ ไปโดยสิ้นเชิง และกำลังได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ ในโลกปัจจุบัน ที่การศึกษาและเทคโนโลยีแทบจะเป็นส่วนหนึ่งของคนและกัน การเรียนการสอนแบบกลับหัวกลับหางหรือพลิกกลับโดยเปลี่ยนรูปแบบวิธีการสอนแบบเดิมเพื่อเริ่มจากครูผู้สอนในห้องเรียน นักเรียนกลับไปทำการบ้านส่งเปลี่ยนเป็นนักเรียนผู้ค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง ผ่านเทคโนโลยีที่ครูจัดหาให้ก่อนเข้าชั้นเรียน และมาทำกิจกรรม โดยครูคอยแนะนำในชั้นเรียน แต่ในต่างประเทศวิธีการสอนแบบพลิกกลับกำลังเป็นที่แพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น โดยสิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญก็คือ การใช้เทคโนโลยีการเรียน

การสอนที่ทันสมัย และการให้นักเรียนมีโอกาสรียนรู้ผ่านกิจกรรม ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ จะกระตุ้นให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้อย่างเต็มที่ ในรูปแบบการเรียนการสอนวิธีนี้ ถือว่าเป็นการเรียนการสอนที่เป็นรูปธรรมให้นักเรียนได้เรียนรู้และได้ปฏิบัติจากประสบการณ์จริง ซึ่งจะทำให้ นักเรียนมีการจดจำและเกิดทักษะการเรียนรู้ได้ดีกว่าที่เรียนแบบนามธรรม

แนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมในผู้เรียน

การศึกษานับว่าเป็นกระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อสกัดกั้นและแก้ไขปัญหาให้ผู้เรียนเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ดังนั้น การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม จึงต้องให้ผู้เรียนซึมซับอย่างต่อเนื่อง โดยควรควรเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพฤติปฏิบัติ ทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียน อีกทั้ง ต้องการบูรณาการคุณธรรมและจริยธรรมที่หลากหลายให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้ในวิชา อาทิ การนิมนต์พระมาสอนธรรมะ พาผู้เรียนไปสวดมนต์ไหว้พระที่วัด การฝึกนั่งสมาธิอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมให้สวดมนต์ก่อนนอนทุกวัน เพื่อการขัดเกลาจิตใจให้อ่อนโยน และส่งผลต่อการมีสมาธิในการเรียนหนังสือ การฝึกคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิดแก้ปัญหา ดังผลการวิจัยของ ธิติรัตน์ รุ่งเจริญเกียรติ (2558) ที่ค้นพบว่า หลังการเรียนการสอนโดยใช้รูปแบบการเรียนการสอนแบบผสมผสาน นักศึกษามีความสามารถในการคิดขั้นสูงด้านการคิดวิเคราะห์และผลการเรียนรู้สูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ กิตติชัย สุธาสีโนบล (2558) ได้กล่าวถึง บทบาทของครูผู้สอนกับการจัดการเรียนการสอนตามแบบพุทธะไว้อย่างมีประสิทธิภาพ มีดังนี้ 1) จัดการสภาพแวดล้อมและบรรยากาศ (ปรโตโฆสะ) ที่เป็นกัลยามิตรเพื่อส่งเสริมให้นักเรียนมุ่งศึกษา แก้ปัญหา หรือแสวงหาความรู้อย่างเป็นองค์รวมเพื่อพัฒนา นักเรียนอย่างรอบด้านด้วยวิถีวัฒนธรรมแสงปัญญาผ่านระบบไตรสิกขาเพื่อความงอกงามแห่งปัญญา 2) เตรียมนักเรียนเพื่อให้เกิดความเชื่อและความรู้สึกซาบซึ้ง ซึ่งเกิดจากความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่รู้เห็น มั่นใจว่าเป็นไปได้ มีคุณค่าและมั่นใจว่าสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วยการสวดมนต์ ฝึกสมาธิในลักษณะต่าง ๆ และทำกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ได้ทดลองปฏิบัติจนประจักษ์ความรู้จริงด้วยตนเอง ด้วยการสนทนา อภิปราย ถามคำถามเพื่อณาเข้าสู่บทเรียนและ 3) เตรียมบุคลิกภาพที่เป็นกัลยาณมิตร สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียน แสดงความรัก ความเมตตา ความจริงใจต่อนักเรียน

โดยการทำให้ดู อยู่ให้เห็น เป็นให้ปรากฏให้นักเรียนเห็นเป็นแบบอย่างที่ดี รวมทั้งแนวคิดของ
ประภาศรี สีหอำไพ (2540) ได้เสนอว่า การพัฒนาคุณธรรมในการจัดการศึกษาด้านจริยธรรม
ผู้สอนควรปลูกฝังแนวคิดที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการ ดังนี้ 1) การยอมรับความแตกต่าง
ระหว่างความดีกับความชั่ว ตระหนักว่า ความดีเป็นสิ่งที่ไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน คนดี
ย่อมเป็นที่ชื่นชอบ ยกย่อง ผลผลิตของความดี เป็นสิ่งที่นำความสุขใจมาให้ ความดีที่ประพบัติ
ปฏิบัติต่อผู้อื่นเป็นการสร้างคุณค่าของชีวิตและสังคม ในทางตรงกันข้าม ความชั่วเป็นสิ่งที่นำ
ความทุกข์กังวลใจมาให้ คนประพบัติชั่วย่อมได้รับผลของการกระทำนั้น 2) หลักสากลในการ
พิจารณาสภาพการณ์ไกลโดยรอบ สามารถนำเกณฑ์แยกแยะความดีงาม กำหนดเป็นกฎ
คุณธรรม ใช้ได้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เป็นการประยุกต์ระบบคุณธรรมขึ้นมาใช้อย่างกว้างขวาง
จนเป็นหลักสากล (Universalization) 3) ความเข้าใจในคุณธรรม ชื่นชมชอบในจิตใจ เมื่อมี
เหตุการณ์หรือความปรารถนาสามารถตัดสินใจเลือกประพบัติอยู่ในขอบเขตของความถูกต้อง
สร้างค่านิยม ที่เสริมสร้างคุณธรรมด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง (Comprehensiveness) 4) ความ
ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของระบบที่สร้างเสริมคุณภาพ มีแก่นสารที่เป็นหลักชัดเจน มีสัมพันธ์ภาพ
ติดต่อกันโดยลำดับ (Coherence) 5) การวิเคราะห์วิจารณ์ความประพบัติได้ด้วยแนวทางของ
ตนเอง เมื่อได้เลือกปฏิบัติสิ่งใดแล้ว สามารถแยกแยะได้ว่าตนเองได้กระทำดีตามที่เข้าใจสภาวะ
ของคุณงามความดีได้มากน้อยเพียงไร การวิเคราะห์ตนเองช่วยให้คุณธรรมพัฒนางอกงามอย่าง
แท้จริง สามารถวิจารณ์การกระทำของตนเองได้ (Self-Criticism) 6) การตัดสินใจคุณธรรม กล่าว
ได้ว่าเป็นพัฒนาการขั้นสุดท้าย ในการพัฒนาคุณธรรมจะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาคุณธรรม
และจริยธรรมในผู้เรียนมีความสำคัญและจำเป็นสำหรับบุคคลทุกคน เพราะการอยู่ร่วมกันใน
สังคมอย่างมีความสุข บุคคลในสังคมต้องได้รับการชี้แนะให้ปฏิบัติร่วมกันอย่างถูกต้องและ
เหมาะสม ได้แก่ การรู้จักแยกแยะความดีกับความชั่ว การรู้จักสร้างค่านิยมที่ถูกต้อง และการ
ปฏิบัติตามคุณธรรมที่ดีงาม นอกจากนั้นแล้ว สถาบันการศึกษาจะต้องสามารถหล่อหลอมให้
ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีคิด วิธีการและกระบวนการในการแสวงหาความรู้ และนำความรู้ที่มีในตนเอง
ออกมาใช้เป็นประโยชน์ด้วยการจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ระหว่าง
ครูและผู้เรียน เช่น กิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การสนทนา การอภิปราย การ
สาธิต การเป็นแบบอย่างที่ดี การถามคำถามเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียน เป็นต้น

การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมในผู้เรียนยุคศตวรรษที่ 21

การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เยาวชน จำเป็นต้องเริ่มตั้งแต่เด็กจากบุคคลรอบข้างอย่างต่อเนื่องผ่านทางกิจกรรมต่าง ๆ ดังนั้น โรงเรียนควรมีหลักและวิธีการ รวมทั้งการจัดหาหัวข้อคุณธรรม จริยธรรมสำหรับการอบรมสั่งสอนผู้เรียนเพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมในด้านต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัย ความขยันหมั่นเพียร ความรับผิดชอบ ความประพฤติที่เหมาะสมกับกาลเทศะ ฯลฯ ดังแนวคิดของ แสง จันทร์งาม (2524) ได้สรุปเรื่อง การอบรมจริยธรรมในโรงเรียนไว้ว่า ตอนเช้าแถวเคารพธงชาติ ครูใหญ่หรือผู้ได้รับมอบหมายควรหาเรื่องต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันมาเล่าให้ผู้เรียนฟังวันละเรื่อง และสรุปด้วยจริยธรรมที่ประทับใจ ถึงแม้จะเป็นจริยธรรมอันเดียวกันแต่เรื่องประกอบต่างกัน ก็เล่าซ้ำได้ การที่ผู้เรียนได้ยินอยู่เสมอแม้จะไม่ชอบหรือไม่อยากฟัง ก็จะไม่ค่อย ง่าย ซึมซับเข้าไปอยู่ในจิตใต้สำนึก และมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของผู้เรียนโดยไม่รู้ตัว การสั่งสอนที่ควรกระทำอยู่เสมอ นั้นอาจจะไม่เห็นผลทันที แต่จะเห็นผลเมื่อถึงเวลา นอกจากนี้ โรงเรียนควรจัดให้มีการอบรมคุณธรรมและจริยธรรมแก่ผู้เรียนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอโดยจัดเป็นโครงการต่าง ๆ ได้แก่ การอบรมหน้าเสาธงตอนเช้า การอบรมในช่วงโฮมรูม การเชิญวิทยากรบรรยายพิเศษ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การอบรมเกี่ยวกับการพยาบาลเบื้องต้น การอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การอบรมเกี่ยวกับการรักษาสาธารณสุขสมบัติ การส่งเสริมการประหยัดและการออมทรัพย์ เป็นต้น รวมถึงการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ได้แก่ กิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมการใช้ห้องสมุดเพื่อส่งเสริมการอ่าน กิจกรรมกีฬา กิจกรรมนันทนาการ กิจกรรมอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรม กิจกรรมทัศนศึกษา กิจกรรมลูกเสือ-เนตรนารี ยุวกาชาด บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น

การเสริมสร้างจริยธรรมในเด็กไทยสรุปได้ว่า การดำเนินการอบรมสั่งสอนจริยธรรมในผู้เรียนควรมุ่งเน้นทั้งในและนอกห้องเรียนให้ประพฤติปฏิบัติ โดยครูทำหน้าที่คอยให้คำแนะนำสิ่งที่ดีงามอย่างสม่ำเสมอ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติครอบคลุม 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญาเพื่อให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมจนเป็นนิสัยติดตัว ด้วยวิธีการนำเสนอและเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ การจัดการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การนำข่าวเหตุการณ์ปัจจุบันมาชวนคิด ชวนสนทนาเพื่อฝึกฝนการรู้จักแยกแยะ การจำลองสถานการณ์เพื่อแก้ไขปัญหา การใช้การสืบสวนสอบสวน การส่งเสริมการอ่านหนังสือธรรมะ การประกวดมารยาทไทย การจัด

โครงการคุณธรรมและจริยธรรม การเล่นเกมแข่งขันตอบคำถามธรรมะ ฯลฯ อีกทั้งการประเมินผลและวัดผลการจัดและการสอนจริยศึกษาทุกระยะตามสภาพจริง โดยให้สถาบันครอบครัว กลุ่มเพื่อน สื่อสารมวลชน และสถาบันอื่น ๆ มีส่วนร่วมในการหล่อหลอมหรือวัดผลและประเมินผลการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน เป็นต้น

บทสรุป

หลักคำสอนในพุทธศาสนากับการจัดการเรียนการสอน มีนัยที่สัมพันธ์หรือสอดคล้องกัน กล่าวคือ เรื่องการศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในทุกขั้นตอนการศึกษา ส่วนหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ก็มีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาตามนั้นด้วย ซึ่งตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ครูผู้สอนต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรม ไม่ใช่มุ่งเน้นหารายได้จากการทำชั่วโมงในการจัดการเรียนการสอน ดังที่เกิดขึ้นอยู่ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ครูผู้สอนจำเป็นต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างให้ลูกศิษย์ได้ใช้เป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตในอนาคตด้วย การจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในศตวรรษที่ 21 มีจุดมุ่งหมายโดยนำการจัดการเรียนรู้แบบเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาสังเคราะห์เพื่อเป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ของครูเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้ครบทั้ง 4 ด้าน อันประกอบด้วย พัฒนาการทางด้านกาย (กายภาวนา) พัฒนาการทางด้านสังคม (ศีลภาวนา) พัฒนาการทางจิต (จิตภาวนา) และ พัฒนาการทางด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) อีกทั้งการเน้นผู้เรียนให้ทำงานเป็นกลุ่ม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริงและสามารถดำเนินชีวิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ผู้เรียนควบคู่กับการปฏิบัติให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุขในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

รายการอ้างอิง

- กรมวิชาการ. (2551). *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: ศุภสกลาตพรวรรณ.
- กิตติชัย สุธาสิโนบล. (2558). *การจัดการเรียนการสอนแบบพุทธะเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักเรียน*. กรุงเทพฯ: บริษัท คอมเมอร์เชียล เวิลด์ มิเดีย จำกัด.
- ประภาศรี สีหอำไพ. (2540). *พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าคิด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2516). *อิทัปปจยตา*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ.
- มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2547). *โรงเรียนวิถีพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). *รายงานเบื้องต้นการเสริมสร้างคุณธรรมในระบบการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: วิ.ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น.
- สิริวรรณ ศรีพหล. (2552). *การจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2513). *พุทธวิธีสอน*. เอกสารการประชุมทางวิชาการพระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- แสง จันทร์. (2524). *การสอนจริยธรรมในโรงเรียนกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.